

LA DIMENSÍO PSICOSOCIAL DE LA PARTICIPACIÓ

Tomeu Vidal

La profusió del terme “participació”, on aquest text també n’és una prova, ens avisa de la necessitat d’adoptar certa cautela envers l’abast, els sentits, les posicions i els diferents usos en que s’aplica el terme. De la mateixa manera que la transformació de les societats no es pot explicar únicament a partir dels aspectes estructurals, ni exclusivament des de l’òptica dels processos interpersonals, seria absurd cometre un abordatge reduccionista de la participació. Dintre d’aquesta intenció d’acotar la posició des de la qual ens referim a la participació, en aquest capítol es pretén incidir en algunes reflexions des d’un angle d’observació que se centra en els processos d’interacció i d’interinfluència entre les persones i el context o la situació en que es donen aquests.

Aquesta construcció social de la participació, atenent les pràctiques quotidianes en que es desenvolupa, implica observar el fenomen participatiu des del nivell de les experiències de les persones. Indagar com es construeixen aquestes experiències i com experimenten els diferents actors la praxi participativa, suggereix interrogar-se per aspectes com ara els diferents comportaments, pensaments, normes, pautes, rols, actituds, sentiments i emocions, per esmentar alguns processos i elements d’anàlisi habituals des de l’òptica psicosocial.

A continuació es mostren els aspectes, conceptes i processos que sovint es destaquen envers la participació, a més dels àmbits i temes en que s’apliquen, des de l’òptica psicosocial. Aquest finalitat més expositiva pretén ser el context a partir del qual situar algunes de les valoracions, interrogants i reflexions, orientades a situar el fenomen de la participació vers la construcció de la ciutadania i més concretament dintre del debat de la reapropiació de l’esfera pública, amb que finalitza l’article.

La participació en la literatura psicosocial

Una primera aproximació ens aboca a recollir dos sentits complementaris ja apuntats per Pol (2000) vers la participació. Un sentit dinàmic que remet a la política, a la gestió col·lectiva i a la idea de modificar, transformar o canviar la realitat. Mentre que el sentit estàtic fa referència a la implicació amb l’entorn, al fet de sentir-se part del grup, de la comunitat, de la societat, etc. En qualsevol cas l’autor parteix de la premissa que la participació és una tendència natural de l’ésser humà, en el sentit de ser agent de la seva pròpia vida i de controlar i transformar el seu entorn. Una capacitat d’agència que és compartida amb la resta d’éssers humans i que ens permet la realització personal i social.

La idea de tendència natural es també propera a la d’universalitat amb que Doyal i Gough (1994) qualifiquen algunes necessitats socials. Si el que varien són els satisfactors i el que anomenen necessitats socials intermèdies com ara l’habitatge, el treball o l’educació, hi ha algunes necessitats que es poden considerar com a objectius universals o si més no universalitzables: la preservació de la salut física i el desenvolupament de l’autonomia personal. Una autonomia que remet al poder fer i al poder decidir amb la resta sobre com “organitzar” aquest poder fer. Una autonomia personal que remet a la llibertat d’acció i a la llibertat política, com recullen Hernández i Valera (2001) en el sentit de precisar la capacitat d’agència ja apuntada.

Però a més d’aquest sentit estàtic i dinàmic i la seva vinculació amb la capacitat d’agència, l’interès pels processos participatius en la literatura psicosocial mostra d’una banda, tot un seguit d’anàlisis a partir de conceptes i variables que es poden considerar com a clàssics en la disciplina. Sense que això suposi una afirmació generalitzable a la investigació psicosocial referida a la participació, en una cerca bibliogràfica sobre articles publicats els últims cinc anys (PsyclInfo), s’observen algunes “tendències”. La potenciació o empoderament, la identitat social, el sentit de comunitat, a més de l’autoeficàcia, l’autoestima, la satisfacció i el control percebut, la motivació, els aspectes relatius a la cognició i el coneixement, les habilitats persuasives i participatives grupals i personals, el canvi d’actituds vers els sistema polític, etc., conformen alguns dels principals tòpics que més sovint s’aludeixen en el discurs vers els processos participatius.

La diversitat de variables explicatives, conceptes i processos al·ludits en són també una mostra de les diferents sensibilitats dintre de la disciplina, que sense voler exposar-la aquí, fluctua entre aquelles aproximacions psicosocials on s’explicita la reflexió crítica de la pròpia recerca vers els processos participatius i les relacions de poder entre els actors, on els investigadors en són una part més, fins a

les postures en que no s'esmenta el debat o s'evita. Distintes sensibilitats que obeeixen més aviat als models de "ciència" dels quals es parteix, amb els conseqüents postulats dels paradigmes de recerca i els seus enfocaments metodològics, que prou anàlisi i reflexió han generat en les ciències socials en general i en psicologia social en particular (Ibáñez, 1989, 1990).

Aquestes distintes postures epistemològiques, teòriques i metodològiques, també s'observen a través dels diferents èmfasis realitzats en els nivells individual, grupal i col·lectiu en que es realitzen les anàlisis dels processos participatius. Així si unes recerques destaquen les habilitats persuasives o la percepció de la rellevància del tema (individual), d'altres estudien el paper de la consciència de grup, l'eficàcia grupal o els conflictes intergrupals (grupals), mentre algunes poques destaquen la reducció de l'alienació o l'increment del veïnatge (col·lectiu). Evidentment que qualsevol d'aquests aspectes poden ser objecte d'anàlisi des de cada un dels distintes nivells (individual, grupal, col·lectiu...), la qüestió es que són poques les aportacions teòriques que ho intenten simultàniament, de manera integral i procurant abordar la complexitat del fenomen participatiu amb abordatges teòrics també complexos.

I a més a més la majoria de les aportacions teòriques vers la participació esmenten variables i conceptes entesos bé com antecedents o bé com a conseqüents de la participació. Més concretament són pocs els articles que contempnen la dialèctica entre les mateixes, com ara, considerar que el sentit de comunitat pot ser un antecedent (motivació, per exemple) de la participació i al mateix temps una conseqüència.

En els articles amb una visió més psicològica-individual, entre les preguntes més habituals destaca el paper de la motivació per participar, a més de les conseqüències de la participació i la seva relació amb altres variables. Mentre que en l'aproximació psicosocial menys individualista, les preguntes més habituals en torn de la participació remetent al paper del context sociohistòric, les relacions de poder, la reflexió crítica i l'acció-investigació.

Entre els articles ubicats en aquesta categoria definida per un major èmfasi en la dimensió individual, hi apareixen conceptes com els d'identitat col·lectiva, autoestima, satisfacció, control percebut, motivació, vinculació (*attachment* o *apego*). Mentre que en la categoria d'articles considerats amb una orientació menys individual i més crítica s'hi troben conceptes com els de participació comunitària, empoderament o potenciació (*empowerment*), canvi social, representacions socials, identitat social... Uns conceptes o etiquetes si es vol dir així, que per altra banda no fan més que explicitar les postures epistemològiques, metodològiques i teòriques en que fonamenten els seus respectius objectes d'anàlisi i, principalment, els seus objectius. Vegem ara algunes d'aquestes aportacions.

La motivació de les persones per a participar

L'interès pels factors que motiven a les persones a participar és comprensible atesa la "demanda" d'administracions i d'altres institucions per "implicar a la ciutadania", com un dels trets característics en l'apogeu del fenomen participatiu. Sense entrar en el rerefons polític que explica aquest interès, aquest context permet d'entendre la "necessitat" de conèixer com motivar a que la gent participi. Un interès que en la literatura psicosocial podria dir-se que coincideix amb l'èmfasi per l'anàlisi des del nivell individual dels processos psicosocials relatius a la participació.

Des de la psicologia social, a banda de tenir una borrosa definició que passa per referir-se al que activa o dirigeix el comportament (com una mena de font energètica), l'estudi de la motivació ha transitat des de l'interès per esbrinar com afecta a la construcció de la comprensió o les representacions socials de la realitat, fins la incidència sobre la identitat, a més dels efectes de la motivació sobre com actuem i ens comportem, on es destaquen habitualment les diferències vers el tipus de motivació intrínseca o extrínseca (Pittman, 1998).

En l'àmbit de la psicologia ambiental, Enric Pol (2000) distingeix les motivacions intrínseques per a la participació, vinculada a la capacitat d'agència de l'ésser humà, dels motius que impulsen la participació instigada, entesa com aquella participació que pretén la implicació d'un col·lectiu diferent al que planifica. Entre les motivacions intrínseques Pol anomena la necessitat de seguretat que aporta el control (o la il·lusió de control) del propi entorn, de deixar la pròpia empremta en el medi, la de reforçar la pròpia imatge i l'enriquiment personal a més de conseguir desitjos i metes pròpies i els sentits de justícia, equitat i solidaritat. Mentre que dels motius principals per a promoure la participació

(instigada), en destaca el fet de donar compliment a la legislació vigent, dinamitzar col·lectius socials per a potenciar una major cohesió social i més benestar i qualitat de vida sostenibles, incrementar la implicació i el compromís amb el medi ambient, la inducció de nous valors ambientalistes i l'increment de les potencialitats de control de la gestió pública per part dels participants, entre d'altres.

La motivació en l'activisme social i en la participació política

Esbrinar quins factors són claus per a la participació en moviments socials també ha estat objecte d'interès psicosocial. Per a Stefan, Simon, Loewy i Jorger (2004) és el càlcul entre costos i beneficis, a més de la identificació amb l'organització del moviment social, matisat per l'autoregulació de ser un "bon" membre del grup, el que prediu la voluntat de participació. En un sentit similar, Klandermans, Sabucedo, Rodríguez i Weerd (2002) exposen que el sentit d'identitat col·lectiva estimula la participació en accions col·lectives en un estudi entre pagesos holandesos i gallecs, tot i que les circumstàncies poden fer més preponderants aquesta identitat, mesurada a partir de la identificació amb el grup i la participació en organitzacions col·lectives. També la identificació amb el grup i el context social són els factors que estimulen la participació en protestes sindicals a la indústria en una altra aportació de Veenstra i Haslam (2000).

Canviant de l'àmbit de l'activisme social al de la participació política clàssica, Boeckmann i Tyler (2002) destaquen la implicació en la comunitat local, el que anomenen participació cívica, com a principal raó per a participar en processos polítics (votar). Sempre que es doni un cert nivell de confiança generalitzada en els altres, fent-se ressò d'altres aportacions que mostren que quant menys oportunitat per implicar-se en la comunitat és més probable la desconfiança en els altres i per tant es dona major abstenció en les votacions. Una idea que té certa connexió amb la reflexió sobre els vincles entre allò local i allò global o més allunyat, en la línia del que alguns anomenen glocalització (Robertson, 1995). També destaquen els mateixos autors que la participació cívica es dona quan les persones se senten respectades com a membres de la seva comunitat. En una línia semblant, Ohnuma i Nakayachi (2003) es preguntaven perquè les persones demanden participació ciutadana en processos de presa de decisions sobre infraestructures i projectes concrets, fins i tot en temes en que no se senten implicades. La resposta aportada pels autors japonesos és que la ciutadania es percebuda com a més neutral que el govern, en sintonia amb d'altres aportacions vers els anomenats efectes NIMBY.

Participació i voluntariat

Finalment també en l'àmbit del voluntariat la pregunta sobre la motivació a participar i continuar en organitzacions al servei de la comunitat ha estat resposta, en aquest cas, a partir d'antecedents personals, socials, organitzacionals i de treball segons Richardson (2003) i que el psicòleg ambiental Ricardo de Castro (2002) ha vinculat amb models teòrics sobre el comportament prosocial i l'altruisme aplicats al camp del voluntariat ambiental.

En general el comportament prosocial es desenvolupa ja sigui per obtenir beneficis, acomplir normes personals o beneficiar a d'altres persones. Quan es caracteritza pel benefici adreçat als altres enlloc d'obtindre recompenses materials i socials s'anomena comportament altruista. El comportament altruista depèn de la situació social, caracteritzada per la intenció de beneficiar als altres (o l'entorn natural o la comunitat o allò públic, es pot afegir també) i la llibertat d'elegir (Bierhoff i Klein, 1980). Però en psicologia, com en la vida quotidiana, les intencions són "complicades" d'avaluar.

Tot i així, per avaluar l'abast del comportament prosocial sol atendre's l'entorn social i les normes en que es dona el comportament; així com la interpretació que la persona fa de la relació costos-beneficis del comportament; i com els altres "etiqueten" el comportament; a més de les característiques de la persona o la seva personalitat prosocial (Hinde i Groebel, 1991). Pel que fa a la motivació altruista, el model processual de Schwartz i Howard (1984) explica el comportament d'actuar en benefici dels altres a partir de tres moments: atenció, motivació i avaluació. Seguint aquest plantejament, primer caldria parar atenció per reconèixer una situació i seleccionar que fer entre el que es podria fer (competències); després caldria elaborar una norma personal per a la situació, a partir de les normes i valors propis i on la motivació intervindria per decidir que s'ha de fer; i a més, s'haurien de valorar les conseqüències abans de fer el que es decidís de fer.

Per a Ricardo de Castro (2002), a més de ser una tasca permanent, la motivació i la formació són dos elements determinants per a la participació en el voluntariat ambiental. Tot i ser moltes les teories sobre motivació social, encara que no arribin a tantes com els motius que les persones poden tenir per ser voluntaris, el més destacable és que la majoria de treballs científics sobre el comportament prosocial es refereixen a comportament episòdics o efímers. Només darrerament s'ha desplaçat l'interès psicosocial per comportaments a llarg plaç com el voluntariat.

Per a predir la permanència del voluntariat en les organitzacions, De Castro (2002) proposa com a model teòric més elaborat i integrat el de procés voluntari d'Omoto i Snyder (1995) ja que recull variables antecedents (motivacions personals i socials, recolzament social per a implicar-se, personalitat...), variables relatives a l'experiència personal (satisfacció i compromís amb l'organització, consonància entre l'experiència i les motivacions...) i variables conseqüents (canvi d'actituds...) de la participació voluntària.

Les conseqüències de la participació en activitats de caire col·lectiu més habitualment esmentades, a més del canvi d'actituds, fan referència a la satisfacció i la percepció de control de la pròpia vida, l'efecte positiu en l'autoestima o el vincle (*attachment*) amb el grup i la percepció social positiva vers els altres. Moltes d'aquestes conseqüències són observades fins i tot en relació a la participació en activitats col·lectives en entorns residencials per a gent gran com els centres de dia (García-Martín, Gómez-Jacinto i Martimpoque-Goyenechea, 2004) o per a persones amb dificultats d'aprenentatge (Abraham, Gregory, Wolf i Pemberton, 2002).

La participació com a interacció quotidiana amb els altres

Les aportacions d'aquests últims estudis esmentats, realitzats en alguns dels àmbits d'anàlisi habituals en la intervenció psicosocial i també objecte d'atenció de la psicologia ambiental, tot i destacar-ne els efectes psicològics (autoestima, satisfacció, etc.), aboquen de ple al que hom anomena l'objecte d'estudi de la psicologia social: la interacció. La importància de la interacció, de la interinfluència amb els altres o de les xarxes socials en que es desenvolupa la nostra vida quotidiana es troba en el nucli de molts dels conceptes que, no tan centrats en la dimensió individual, s'han aplicat a l'interès per la participació. Ens referim a conceptes com el sentit psicològic de comunitat, l'empoderament o potenciació i l'apropiació de l'espai, com principals aportacions que volem destacar.

Acotar conceptualment la interacció suposaria fer un recorregut per les diferents orientacions teòriques que conviuen en la psicologia social. Una forma d'evitar tal ensurt a la persona qui llegeix això és procurar una aproximació més intuïtiva. Al cap i a la fi, tots entenem que ens desenvolupem com a persones posant-ho en pràctica amb altres persones i com a membres d'una societat. El mot "social" implica interacció, reciprocitat, interinfluència, interdependència... Com diu Tomás Ibáñez (1989, pp. 118) allò social no es troba "en" les persones, sinó "entre" les persones, és a dir, en l'espai de significats del qual participen o que construeixen conjuntament. La interacció social és dialèctica perquè implica oposició i integració, a més d'estar orientada per unes intencions, i és simbòlica perquè a través de les accions amb els altres es constitueixen els significats.

En la nostra vida quotidiana interactuem amb altres persones, ja sigui de forma esporàdica o continua, de manera més íntima o superficial, amb major o menor identificació, amb major o menor confiança, per interessos comuns o en conflicte, per atracció o per rebuig... I aquesta interacció, dintre de xarxes formals i informals, també ha estat objecte d'interès com a font de benestar social. A diferència del que habitualment s'entén, vinculat als bens materials i els serveis que una societat procura per a satisfer les necessitats i problemes socials existents, en psicologia social el concepte de benestar social fa referència a l'anàlisi del benestar des de la perspectiva de la persona inserta en un determinat context social i relacional (Hernández i Valera, 2001).

Keyes (1998), entén el benestar social a partir de cinc dimensions que apleguen aspectes com la qualitat de les relacions d'un amb la comunitat (integració social); la capacitat per interpretar i acceptar la societat (acceptació social); l'avaluació del valor social d'un mateix (contribució social); l'avaluació del potencial de la societat (actualització social) i el coneixement i el significat que es dona al món social (coherència social). En una línia similar, Larson (1993) anomena salut social a un conjunt d'aspectes que s'apleguen en dues grans categories que anomena ajustament social (la

satisfacció amb les interaccions, el desenvolupament de rols socials i l'ajustament a un entorn) i suport social (nombre de contactes socials i satisfacció amb aquests).

El grau en que les persones se senten pertànyer i que perceben tenir en comú amb els altres, i que Keyes (1998) anomena integració social, remet a conceptes psicosocials prou rellevants com els de cohesió social, identitat social o sentit de comunitat. De forma similar, l'ajust i el suport socials que per a Larson (1993) formen part de la salut social, com equivalent al benestar social, per altres autors és equiparable a la participació social (Sintonen, 1981).

Comunitat, empoderament i participació comunitària

Tant els conceptes de salut social, com el de benestar social o la participació social destaquen l'entramat d'accions que les persones desenvolupen en l'entorn social més proper. Un entramat social, que juntament amb els aspectes psicològics, socials i físics que el conformen també ha rebut el nom de comunitat. Un terme que sovint es rehistorifica a partir del sociòleg alemany Ferdinand Tönnies, el qual distingia la comunitat (*gemeinschaft*) del que se sol traduir com associació (*gesellschaft*), degut a la diferent naturalesa dels vincles: primaris, naturals o derivats de la proximitat en el cas de la comunitat; instrumentals en el cas de la societat. Una qüestió que encara ara és objecte de discussió en el terreny del pensament social, com per exemple és el cas de Zygmunt Bauman (2003), qui es pregunta si és possible la comunitat sense la necessitat.

La majoria de definicions envers el concepte de comunitat destaquen entre els seus elements: la interacció social, una localitat compartida i les relacions socials i llaços comuns. Aquest concepte ha estat cabdal en un dels àmbits de la psicologia social aplicada, la psicologia comunitària. Si bé cal precisar el desenvolupament de dues orientacions diferents, vinculades a les realitats sociohistòriques també distintes, la nordamericana i la llatinoamericana. La primera, sovint qualificada per un enfocament clínic-comunitari, es desenvolupà a partir del concepte de salut mental comunitària i s'ha adreçat històricament a la millora de les condicions de vida de la comunitat, mitjançant activitats integrades i planificades de protecció i promoció de la salut, amb el recolzament i la participació activa de la comunitat.

Mentre que en la psicologia social comunitària llatinoamericana la participació comunitària va sorgir com a crítica al concepte de desenvolupament, constituint un vertader motor orientada a lluitar contra les desigualtats generades pel model econòmic-productiu que les crea. Vinculada amb la cultura de la pobresa de Martín Baró, la pedagogia de l'oprimit de Paulo Freire i la teologia de la lliberació, aquest enfocament es proposa enfortir als membres de les comunitats per a que puguin exercir un major control sobre el seu entorn físic-social, un procés que Rappaport (1981, 1985, 1986, 1987) anomenà potenciació o empoderament (*empowerment*).

Algunes reflexions interessants sobre la participació comunitària són les aportades per Craps, Dewulf i altres (2004) a partir del treball realitzat al sud d'Equador en projectes en que es plantejaven la sostenibilitat ambiental, l'equitat social i la investigació-acció. Els autors destaquen la contraposició entre coneixement expert i coneixement local, incidint en la paradoxa comesa pels experts d'excloure el coneixement local en les estratègies i els llenguatges emprats per a "incloure" a la comunitat local. De manera semblant, tot i destacar més la dimensió psicològica de la participació, Guareschi i Jovchelovitch (2004) incideixen en la importància del diàleg, la reconeixement i la concientització per estendre ponts entre els coneixements.

Conclouen Craps, Dewulf i altres (2004) que si bé els projectes en que han treballat no resolen les desigualtats, mostren almenys la naturalesa construïda de les relacions. A més de fer notar com la investigació-acció, on el rol professional procura la facilitació de les interaccions entre els múltiples actors, incrementa la pràctica reflexiva entre els participants. A més de la construcció d'identitat i de les maneres de fer, a partir d'aquests processos que impliquen múltiples actors, enteses com estructures i processos que traspassen el líndars entre coneixement expert i local.

El seu caràcter cíclic, la participació de tots els actors, el predomini d'una metodologia qualitativa i la reflexió del procés i dels resultats, són algunes de les característiques de la investigació-acció (participativa) que caracteritzen les aportacions anteriors. Una orientació que evidencia la inseparabilitat entre coneixement i acció, entre el producte i el procés. De forma similar Bostock i Freeman (2003) exposen la manera en que es desenvolupa la implicació d'uns joves per a investigar

les seves necessitats i la manera en que els serveis socials poden ser millorats i desenvolupats, a través de propostes d'investigació-acció-participació, el que redunda en el seu empoderament.

L'empoderament

Tal com resumeixen Hombrados-Mendieta i Gómez-Jacinto (2001) el concepte d'empoderament fa referència a una condició de poder o d'autoritat i es vincula tant amb la determinació individual sobre la pròpia vida i el sentit psicològic de control personal, com la participació en la vida de la comunitat i l'adquisició de recursos. Es un constructe multinivell ja que es refereix tant a persones com a organitzacions, el que porta a l'estudi de les persones en el seu context.

Julián Rappaport (1981, 1987) anomenà empoderament al procés pel qual les persones, les organitzacions i les comunitats adquireixen el control i el domini sobre els temes que són d'interès propi. El procés d'adquisició d'aquesta habilitat, de la capacitat de domini i de control, presenta dues dimensions: l'autodeterminació personal i la possibilitat de participació democràtica. La capacitat individual de determinació sobre la pròpia vida (autodeterminació personal) implica un sentit psicològic de control personal. Mentre que la possibilitat de participar democràticament en la comunitat en la que un pertany remet a la provisió de drets i opcions de la ciutadania i a la participació social. Aquest procés d'empoderament necessàriament es desenvolupa a través de les estructures socials intermitges (veïnatge, escoles, associacions voluntàries...) entre la vida privada i les institucions despersonalitzades de la vida pública.

L'empoderament presenta diferents nivells d'anàlisi interdependents que Zimmerman (1995) resumeix en tres: psicològic, organitzacional i comunitari. Des del nivell psicològic interessa analitzar la percepció de control personal, l'enfocament proactiu de la vida i la comprensió crítica de l'ambient sociopolític, en la línia de la concientització de Paulo Freire o de la llibertat crítica de Doyal i Gough (1994). Des del nivell organitzacional interessa analitzar els processos i les estructures que incrementen les estratègies de les persones que els proporciona recolzament mutu necessari. Des del nivell comunitari interessa analitzar el treball de les persones conjuntament en organitzacions comunitàries i serveis que ajudin a mantenir o millorar la qualitat de vida d'una comunitat.

La interdependència d'aquests nivells és obvia, tot i que el psicològic hagi estat objecte de més estudis, per delimitar-ne les seves característiques i components, l'empoderament no és un fenomen intrapsíquic (Hombrados-Mendieta i Gómez-Jacinto, 2001). Per aconseguir un increment de poder s'han de tenir en compte la interacció de tres components que Zimmerman (1995) anomena intrapersonal, interactiu i comportamental. El nivell intrapersonal indica que cal creure en poder influir en un context determinat, el que remet a la percepció de control, al concepte d'autoeficàcia de Bandura, al domini i a les competències (habilitats) per influir en les esferes de la vida (família, barri, treball, organitzacions...). El nivell interactiu suposa comprendre i participar en l'organització d'un context determinat. La idea que un té de la pròpia comunitat i la capacitat de poder exercir el control sobre l'ambient implica compartir unes normes, valors i desenvolupar una consciència crítica del propi entorn, per mobilitzar recursos i prendre decisions. El nivell comportamental implica desenvolupar comportaments per a controlar el context. Són les accions concretes i directes per assolir objectius que afavoreixin la potenciació, on cal incloure també les estratègies d'afrontament de l'estrés i el desenvolupament d'habilitats per adaptar-se als canvis.

La relació entre participació i empoderament és obvia. A través de la participació les persones poden assolir el control sobre les seves circumstàncies i el seu propi desenvolupament psicosocial. La participació és un mitjà per accedir i controlar els recursos, és una presa de consciència col·lectiva (social) alhora que un compromís individual de les persones (individual). A més a més, com alguns estudis han mostrat, el contacte amb institucions, associacions, grups d'autoajuda, etc., influeixen en crear sentiments de pertinença a la comunitat i un efecte positiu sobre la salut.

La comunitat

Quan es parla de comunitat s'està fent referència a tres elements principals: el lloc, les relacions i el poder col·lectiu (Chavis i Wandersman, 1990). L'èmfasi en el lloc (sociofísic) ha donat peu al que s'anomena *desenvolupament comunitari*, tot i que també el desenvolupament de les relacions socials, sovint exemplificat amb les teràpies d'ajuda mútua i l'anomenat recolzament social, ha rebut el nom de *construcció de comunitat*. I el que es pot considerar com la dimensió més política del concepte de

comunitat, el poder col·lectiu, és el fonament del que s'anomena *organització comunitària* (Chavis i Wandersman, 1990), on l'objectiu és augmentar el poder compartit per la col·lectivitat front les èlits i minories que l'acaparen i d'on es deriva l'emfàsi en l'empoderament.

A més del concepte de comunitat, cal un apunt envers el que s'anomena el sentit psicològic de comunitat. Sarason (1974) en la seva aportació clàssica al concepte, delimita el sentit de comunitat a partir la percepció de similitud de cada individu amb d'altres persones; la interdependència mútua entre els membres i la voluntat de mantindre-la; a més del sentiment de formar part d'una estructura social major, estable i fiable (sentiment de pertinença, integració social), i que s'oposen als sentiments d'exclusió, alienació, anòmia, aïllament i soletat. Com apunten Chavis i Wandersman (1990), el més destacable d'aquest sentit psicològic de comunitat és que actua com a catalitzador de la participació per a transformar la comunitat. I les raons d'aquest argument són que el sentit de comunitat influeix en la percepció de l'entorn, en les relacions socials i en la percepció de control i d'empoderament de la pròpia comunitat. Aleshores la manera com sentim i "vivim" la comunitat (sentit de comunitat) incideix en com percebem aquest entorn, en com ens relacionem amb els altres (confiança, veïnatge, ajut, suport social, respecte...) i en la consciència del grau de control compartit que tenim sobre aquest entorn.

Però també podem afirmar que les persones donem sentit a la nostra vida quotidiana a partir de com entenem i comprenem el món que ens envolta, de com actuem en ell i de la manera de sentir-nos part pertanyent (inclusió, identitat...). El que voldria dir que la forma en que es dona sentit a la vida quotidiana en la comunitat s'articula principalment a partir del que hi fem (acció, interacció amb els altres) i de com ens hi sentim part (inclusió). Entendre l'acció (transformació) i la identificació (simbòlica) com a vies complementàries per a la construcció social de la comunitat, del sentiment de comunitat, de la identitat del lloc i del lligam que les persones senten amb els llocs és precisament una altra argumentació teòrica que hem desenvolupat a partir del concepte d'apropiació de l'espai (Pol, 1996, 2002; Vidal, Pol, Guàrdia i Però, en premsa).

L'apropiació de l'espai

A través del procés de l'apropiació de l'espai podem entendre com es generen els seus significats (a priori i a posteriori), la identitat del lloc i de com l'espai pot esdevenir una categoria social més per a la nostra identitat social, a més dels lligams que generem amb el lloc. Aquest tipus de vincle amb l'entorn, aquest grau d'implicació i d'inclinació cap a un espai, es manifesta i es comunica —als altres i a un mateix— a través d'uns usos, d'unes activitats i d'unes conductes desenvolupades en aquest, les quals conformen la seva dimensió externa. La dimensió interna ve configurada pels significats i els sentits, més o menys compartits, atribuïts a l'espai. És la interpretació que d'aquest se'n deriva —per això aquest espai "comunica" alguna cosa—, el que comporta la seva càrrega simbòlica. Les dues dimensions configuren el procés pel qual es genera la vivència d'apropiació, de control i de domini percebut, sobre determinats espais a llarg del temps.

El concepte d'apropiació de l'espai va apareixer en l'escena científica a partir d'una conferència internacional organitzada el 1976 per Perla Korosec-Serfaty. Per a Korosec-Serfaty l'apropiació és un procés complex. A través de l'apropiació, la persona es fa a si mateixa mitjançant les pròpies accions, d'aquí que impliqui un procés de socialització en un context sociocultural i històric. És també el domini de les significacions de l'objecte o espai que es apropiat, independentment de la seva propietat legal. No és una adaptació sinó més aviat el domini d'una aptitud, de la capacitat d'apropiació. És un fenomen temporal, el que significa considerar el canvi de la persona al llarg del temps. És, en definitiva, un procés dinàmic d'interacció de la persona amb el medi.

Pol (1996, 2002) desglossa l'apropiació en dues vies complementàries: l'acció-transformació i la identificació simbòlica. La primera, de base comportamental, és l'acció sobre l'entorn desenvolupada per la persona i el grup, la qual canvia l'espai deixant-hi l'empremta. L'acció-transformació remet també a l'ocupació, la defensa i la senyalització, pròpies de la territorialitat. La segona via no és altra cosa que la incorporació de l'acció sobre l'espai a través de processos cognitius, afectius i interactius, pels quals l'espai esdevé lloc i es produeix la identificació de la persona o el grup social amb l'entorn. La identificació simbòlica remet a processos de categorització social com a processos que permeten la continuïtat del *self* i de cohesió del grup.

El predomini d'una via o d'altre depèn més de les possibilitats transformacionals o d'identificació simbòlica. Així un espai privat és més probable de ser transformat, com quan un pinta les parets i col·loca les seves coses al canviar de pis per a fer-se'l seu. D'altres com el carrer, adornat entre els veïns durant les festes del barri, no permet transformacions tant duradores habitualment.

Com afirma Pol (1996) en una primera fase, especialment en la infància, predominen els comportament de modificació i de transformació de l'espai dotant-lo de significació pel subjecte (més o menys compartida amb la col·lectivitat). Mentre que en les etapes avançades del cicle vital, la persona o el col·lectiu tendeix a identificar-se amb la significació creada, preservant-la i resistint-se a la seva transformació, en la mesura que confereix una identitat i una referència social que no es simple de canviar. L'acció-transformació i la identificació simbòlica conformen un procés cíclic continu, present en tot el cicle vital de les persones, tot i que segons l'etapa pot ser més rellevant una via o l'altre.

La relació entre la participació i apropiació és evident. D'aquesta forma la participació és entesa com el desenvolupament, en l'entorn més immediat, dels àmbits d'acció de la persona, el que repercuteixen en la sensació de control i en la implicació amb el propi entorn, en definitiva, en l'apropriació d'aquest. Mitjançant la "participació" en l'entorn aquest es transforma, deixant-hi l'empremta i incorporant-lo en els processos cognitius i afectius de manera activa. I a la inversa, a través de la identificació simbòlica, l'espai apropiat passa a ser un factor de continuïtat i estabilitat del *self* alhora que un factor d'estabilitat de la identitat i la cohesió del grup. A més a més, també genera un lligam amb el lloc, facilitant la conducta responsable i la implicació i la participació en el propi entorn.

La participació com a reapropiació de l'espai públic

Com recullen Borja i Muxi (2001) un espai públic és aquell que es caracteritza per ser un espai d'intercanvi, de trobada, on es present la barreja de gent i d'usos, d'activitats diverses. És fonamentalment un espai obert a tothom, accessible per a totes les persones, el que garanteix precisament la seva seguretat, perquè es troba a la vista de tothom. És fonamentalment un espai amb significats.

Un espai, el públic, que és la intersecció natural entre participació i ciutadania, perquè és la mostra de la capacitat de la ciutadania d'incidir en les decisions referides als assumptes públics que són del seu interès, com un indicador del dret a la ciutat que reivindicava Henri Lefebvre. En definitiva l'espai dels conflictes. En una conferència al CCCB, Himanshu Burté (2003) acotava els distints sentits del conflicte de tres maneres. En primer lloc, l'espai públic és objecte de conflicte (quines activitats i usos es poden fer?, quins actors tenen més dret a ocupar els espais públics?, i qui i com es decideixen els usos i els drets d'accés a un espai?), però també és l'escenari habitual on es desenvolupen determinats conflictes (de forma directa o representada) i, en tercer lloc, l'espai públic és en ocasions el precipitador dels conflictes a causa de desatendre els elements simbòlics.

D'altra banda, com ja anunciava Richard Sennet (1998, 2002) fa unes quantes dècades, l'esfondrament de l'espai públic, propiciat pel tipus de globalització econòmica neo-liberal, s'explicita en formes urbanes on domina la segregació espacial i l'exclusió. Per a Bauman (2001) la producció de significats, de continguts i de valors del món actual són extraterritorials i s'han independitzat de les limitacions locals.

Aquest canvi en la concepció de l'espai, és resumit per Gustafson (2001) en dues postures. D'una banda, s'apunta la irrellevància del context local (gràcies a les tecnologies de la informació i la comunicació i la conseqüent inestabilitat de les relacions entre les persones i els espais), el que provoca la manca de sentits dels llocs. I al contrari, la postura que sí considera que la globalització comporta localització, on la discussió rau en la forma en que es converteix en expressió de l'estratificació social.

Sigui quina sigui la postura que adoptem, la qüestió principal resideix en la forma de construir i desenvolupar les relacions de les persones amb els espais, on la qüestió de l'exclusió de persones i grups és una qüestió clau en la forma de generar significats i vincles en l'entorn. I on es tractaria d'esbrinar quina és la relació entre les experiències quotidianes i les nocions de lloc que tenen les persones, emfasitzant-ne les accions que en el lloc es desenvolupen i les emocions i nocions que d'aquestes es deriven, com a dos aspectes complementaris de la seva apropiació.

Una qüestió, la de la recuperació de l'espai públic, que Segovia i Dascal (2002) recollien en tres eixos o línies d'acció sorgides a partir dels debats i reflexions en tallers i seminaris realitzats a Xile sobre el tema: animar, capacitar i finançar. Animar als agents de cada lloc per enfortir l'espai públic com un espai quotidià, capacitar en el sentit de comprometre la ciutadania en la gestió dels espais públics per assegurar el seu ús i finançar, en definitiva, l'articulació entre els actors, les accions i els recursos.

Referències bibliogràfiques

Abraham, C., Gregory, N., Wolf, L., i Pemberton, R. (2002) Self-esteem, stigma and community participation amongst people with learning difficulties living in the community. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. Vol 12(6): 430-443

Bauman, Z. (2001). *Globalització. Les conseqüències humanes*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya y Pòrtic. (Original 1998).

Bauman, Z. (2003) *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*. Madrid: Siglo XXI.

Bierhoff, H. W. i Klein, R. (1990). Conducta prosocial. En M. Hewstone et al. *Introducción a la psicología social. Una perspectiva europea*. Barcelona: Ariel.

Boeckmann, R.J., Tyler, T.R. (2002) Trust, respect and the psychology of political engagement. *Journal of Applied Social Psychology*. Vol 32 (10): 2067-2088.

Bostock, J., i Freeman, J. (2003) 'No Limits': Doing Participatory Action Research with Young People in Northumberland. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. Vol 13 (6): 464-474

Borja, J., i Muxi, Z. (2001) *Espai públic: ciutat i ciutadania*. Diputació de Barcelona. Versió en castellà en Editorial Electa, Barcelona 2003

Burte, H. (2003) The Space Of Challenge: Reflections Upon The Relationship Between Public Space And Social Conflict In Contemporary Mumbai (Conferència llegida en el symposium "(In)visible Cities. Spaces of Hope, Spaces of Citizenship", Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 25-27 de Juliol de 2003).

Castro, R. de (2002) Voluntariado, altruismo y participación activa en la conservación del medio ambiente. *Intervención psicosocial*, vol. 11, núm. 3, 317-331.

Chavis, D.M., i Wandersman, A. (1990) Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development. *American Journal of Community Psychology*, 18, 55-81.

Craps, M., Dewulf, A., Mancero, M., Santos, E., i Bouwen, R. (2004) Constructing common ground and re-creating differences between professional and indigenous communities in the Andes. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, Vol 14 (5): 378-393

Doyal, L., i Gough, I. (1994) *Teoría de las necesidades humanas*. Barcelona: Icaria (original en anglés: 1992).

Garcia-Martin, M.A., Gomez-Jacinto, L., Martimortugues-Goyenechea, C. (2004) A Structural Model of the Effects of Organized Leisure Activities on the Well-Being of Elder Adults in Spain. *Activities, Adaptation and Aging*. Vol 28 (3): 19-34.

Guareschi, P.A., i Jovchelovitch, S. (2004) Participation, Health and the Development of Community Resources in Southern Brazil. *Journal of Health Psychology*., Vol 9 (2): 311-322

Gustafson, P. (2001a). Meanings of place: everyday experience and theoretical conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 5-16.

Hernández, B., i Valera, S. (2001) *Psicología social aplicada e intervención psicosocial*. Santa Cruz de Tenerife: Resma.

Vidal, T. (2008). La dimensió psicosocial de la participació. Text docent Dossiers digitals UB

Hinde, R.A i Groebel, J. (1991). *Cooperación y conducta prosocial*. Madrid: Visor.

Hombrados-Mendieta, M.I., i Gómez-Jacinto, L. (2001) Potenciación en la intervención comunitaria. *Intervención psicosocial*, vol. 10 (1), 55-69.

Ibáñez, T. (1989) *El conocimiento de la realidad social*. Barcelona: Sendai.

Ibáñez, T. (1990) *Aproximaciones a la psicología social*. Barcelona: Sendai.

Klandermans, B., Sabucedo, J.M., Rodríguez, M., de Weerd, M. (2002) Identity processes in collective action participation: Farmers' identity and farmers' protest in the Netherlands and Spain. *Political-Psychology*. Vol 23 (2): 235-251.

Keyes, C.L.M. (1998) Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61, 121-140.

Larson, J.S. (1993) The measurement of social well-being. *Social Indicators research*, 28, 285-296.

Ohnuma, S., Nakayachi, K. (2003) The role of citizen participation in a consensus achieving process in developing environmental policy: The case study of Chitose Drainage Canal Plan. *Japanese Journal of Social Psychology*. Vol 19 (1): 18-29.

Omoto, A.N. i Snyder, M. (1995) Sustained helping without obligation: Motivation, longevity of service and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of personality and social psychology*, 68, 671-686.

Pittman, T.S. (1998) Motivation. En D.T. Gilbert, S.T. Fiske i G. Lindzey. *The handbook of social psychology*. (4a edició, volum 1, pp. 549-590). Boston: McGraw-Hill.

Pol, E. (1996). La apropiación del espacio. En L. Iñiguez i E. Pol (Eds.), *Cognición, representación y apropiación del espacio*. (pp. 45-62). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

Pol, E. (2000) *Impacte social, comunicació ambiental i participació*. Monografies Universitàries, núm. 3. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi ambient.

Pol, E. (2002) El modelo dual de la apropiación del espacio. En R.García Mira, J.M. Sabucedo i J.Romay (Eds.) *Psicología y Medio Ambiente. Aspectos psicosociales, educativos y metodológicos* (pp.123-132). A Coruña: Asociación galega.de estudios e investigación psicosocial.

Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: a social policy of empowerment over prevention. Presidential address to the Division of Community Psychology of the American Psychological Association. *American Journal of Community Psychology*, 9, 1-25

Rappaport, J. (1985). The power of empowerment language. *Social Policy*, 16, 15-21.

Rappaport, J. (1986). Collaboration for empowerment: Creating the language of mutual help. En H. Boyte, & F. Riessman (Eds), *The new Populism: The politics of empowerment*. Philadelphia: Temple University Press.

Rappaport, J. (1987). Terms of Empowerment/Exemplars of Prevention: Toward a Theory for Community Psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, (2),121-147.

Richardson, T.D. (2003) Why do people stop doing good works? The personal, social, organizational and job antecedents of the effort and retention of volunteers in community service organizations: A twenty-month longitudinal study in differential participation. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*. Vol 63 (9-A): 3108

Robertson, R. (1995) Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. En M. Featherstone, S. Lash i R. Robertson (Eds.) *Global Modernities*. (pp 25-44). Londres: Sage.

Vidal, T. (2008). La dimensió psicosocial de la participació. Text docent Dossiers digitals UB

Sarason, S.B. (1974) *The psychological sense of community: Prospects for a Community Psychology*. San Francisco: Jossey-Bass.

Schwartz, S.H i Howard, J.A. (1984). Internalized values as motivators of altruism. En E. Staub et al. (ed.) *Development and maintenance of prosocial behavior*. New York: Plenum Press.

Segovia, O., i Dascal, G. (Eds.) (2002) *Espacio público, participación y ciudadanía*. Chile: Ediciones SUR.

Sennett, R. (1998). Disturbing memories. En P.E. Fara i K.E. Patterson (Eds.), *Memory*. (pp. 10-26). New York, USA: Cambridge University Press.

Sennett, R. (2002). *El declive del hombre público*. Barcelona: Península. (Original en 1974).

Sintonen, H. (1981) An approach to measuring and valuing health states. *Social Science and Medicine*, 15, 55-65.

Stefan, S.; Simon, B., Loewy, M., i Jorger, H. (2003) The Dual-Pathway Model of Social Movement Participation: The Case of the Fat Acceptance Movement. *Social Psycholog Quarterly*. Vol 66 (1): 71-82.

Veenstra, K., i Haslam, A. (2000) Willingness to participate in industrial protest: Exploring social identification in context. *British Journal of Social Psychology*. Vol 39 (2): 153-172.

Vidal, T., Pol, E., Guàrdia, J. i Però, M. (en prensa) Un modelo de apropiación del espacio mediante ecuaciones estructurales. *Medio Ambiente y Comportamiento Humano*.

Zimmerman, M. A. (1995). Psychological Empowerment: Issues and Illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23, (5), 581-599.